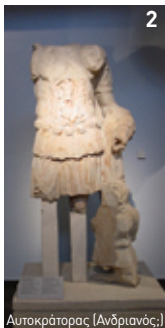

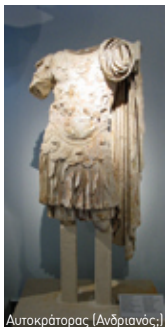
Ο ΥΣΤΕΡΟΑΡΧΑΪΚΟΣ ΝΑΟΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΝΤΙΓΟΝΙΔΩΝ

Προοπτικές για τη διάσωση και την ανάδειξή του

Επιμέλεια: Γιώργος Καραδέδος, αρχιτέκτων – αρχαιολόγος, αναπλ. καθηγητής ΑΠΘ

2
Αυτοκράτορας (Ανδριανός)

Αυτοκράτορας (Ανδριανός)

Θεά Ρώμη

Δίας Αιγιόχος

Ο αρχαϊκός ναός της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά το 1936 σε οικόπεδο στη διασταύρωση των οδών Κρυστάλλη και Διοικητηρίου στη Θεσσαλονίκη κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση μονοκατοικίας (Εικ. 1). Τα ερείπια του ναού θάφτηκαν κάτω από τη μονοκατοικία και η θέση του ξεχάσθηκε, καθώς δε σώθηκαν ημερολόγια της ανασκαφής ή κάποια σχεδιαστική τεκμηρίωση. Τα εξαιρετικής ποιότητας και πολυάριθμα αρχιτεκτονικά μέλη του μεταφέρθηκαν στην αυλή της Ροτόντας από όπου, άλλα διασκορπίστηκαν στην πόλη και άλλα μετά από πολλές περιπέτειες κατέληξαν στο αρχαιολογικό μουσείο της Θεσσαλονίκης (1).

Ο καθηγητής Γ. Μπακαλάκης(2), ο οποίος μελέτησε τα αρχιτεκτονικά μέλη τόνισε τη σπουδαιότητα αυτού του σημαντικού μνημείου για τις λατρείες της πόλης. Πιστεύοντας, σύμφωνα με την άποψη που επικρατούσε εκείνη την εποχή, ότι η Θεσσαλονίκη, η οποία κτίσθηκε από τον Κάσσανδρο το 316 π.Χ., ταυτίζεται με τον αρχαιότερο οικισμό της Θέρμης ο οποίος είχε αρχαϊκή φάση, διατύπωσε την άποψη ότι πρόκειται για ναό του Διονύσου, ο οποίος διαλύθηκε και ξαναστήθηκε στην ίδια θέση στον 1ο μ.Χ. αιώνα, όπως προκύπτει από την ύπαρξη αρχιτεκτονικών γραμμών αυτής της εποχής επάνω στα αρχιτεκτονικά μέλη..

■ Η κατεδάφιση

Το 2000 κατεδαφίστηκε η μονοκατοικία στο παραπάνω οικόπεδο για να κτισθεί πολυώροφη οικοδομή. Η ανασκαφή, η οποία πραγματοποιήθηκε από την ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ξανάφερε στο φως το νοτιοανατολικό τμήμα της κρηπίδας του ναού τέσσερα αγάλματα των ρωμαϊκών χρόνων και πλήθος θραυσμάτων αρχιτεκτονικών μελών, αρκετά από τα οποία κόλλησαν με αυτά που φυλάσσονταν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Ο υπόλοιπος ναός συνεχίζει δυτικά κάτω από την πλατεία Αντιγονιδών και συγκεκριμένα στη θέση που σήμερα παρκάρουν παράνομα αυτοκίνητα.

Από τη διεξοδική μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων(4), των αρχιτεκτονικών μελών και της κρηπίδας του ναού και με δεδομένο ότι σήμερα ξέρουμε ότι η Θεσσαλονίκη δεν ταυτίζεται με τη Θέρμη, η οποία βρίσκονταν προς το Καραμπουρνάκι, οδηγούμαστε με βεβαιότητα στο συμπέρασμα ότι ο υστεροαρχαϊκός ναός της Θεσσαλονίκης αποτελεί ανασύνθεση από αρχιτεκτονικά μέλη που προέρχονται από δύο τουλάχιστον αρχαϊκά μνημεία, τα οποία μεταφέρθηκαν από άλλη περιοχή στο χώρο των Ιερών της Θεσσαλονίκης, δίπλα στο Σαραπίο, στον 1ο μ.Χ. αιώνα, για να φιλοξενήσουν λατρεία αυτοκρατόρων, Δία Αιγιόχου και Θεάς Ρώμης, όπως προκύπτει από τα τέσσερα αγάλματα που βρέθηκαν μέσα στο ναό. Σε αρκετά από τα αρχιτεκτονικά μέλη διακρίνονται επεμβάσεις από τους ρωμαίους τεχνίτες για να τα προσαρμόσουν στην ανασύνθεση του ναού, ενώ τα τμήματα τα οποία έλλειπαν ανακατασκευάστηκαν ως πιστά αντίγραφα των αυθεντικών. Με αυτά τα δεδομένα ο ναός της Θεσσαλονίκης θα πρέπει να συμπεριληφθεί στην κατηγορία των «περιπλανώμενων ναών», η οποία αριθμεί αρκετά παραδείγματα κυρίως από την Αττική, περίπου στην ίδια περίοδο, για πολιτικούς λόγους.

■ Το σενάριο της Αίνας

Ο καθηγητής Ε. Βουτυράς(5) υποστήριξε ότι ο ένας από τους ναούς από τους οποίους μεταφέρθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη στη Θεσσαλονίκη θα μπορούσε να βρίσκεται στην Αίνα (δίπλα στη Μηχανιάνα), όπου τεκμηριωμένα από αρχαίες πηγές (Διονύσιος Αλικαρνασσεύς)(6) υπήρχε αρχαϊκός ναός της Αφροδίτης. Είναι πολύ πιθανό οι Θεσσαλονικείς, για να εξευμενίσουν τον Οκταβιανό (θετό γιό του Ιουλίου Καίσαρα), ο οποίος στο Άκτιο νίκησε τον Αντώνιο, με το μέρος του οποίου είχαν ταχθεί, να μετέφεραν το λαμπρό ναό της Αφροδίτης από την Αίνα στη Θεσσαλονίκη, όπου λατρεύτηκε ο Ιούλιος Καίσαρας στο ναό της μυθικής προγόνου του Αφροδίτης μητέρας του Αίνας, γενάρχη του γένους των Ιούλων. Άσχετα από την ορθότητα αυτής της άποψης, γεγονός είναι ότι στη ρωμαϊκή περίοδο ο μεταφερόμενος ναός φιλοξένησε λατρεία αυτοκρατόρων, Διός Αιγιόχου και Θεάς Ρώμης.

Από τον αρχαϊκό ναό της Θεσσαλονίκης, όπως αυτός ανασυντέθηκε στη ρωμαϊκή εποχή, σώζονται η υψηλή βαθμιδωτή κρηπίδα και πλήθος από αρχιτεκτονικά μέλη (κιονόκρανα, βάσεις κιόνων, θραύσματα κιόνων, τμήματα γείσων με ιωνικά ωά, υδροροή σε μορφή λεοντοκεφαλής και πολλά θραύσματα από το κατάκοσμο περιθώριμα της ανατολικής θύρας.

Παρά την αποσπασματική αποκάλυψη της κρηπίδας γνωρίζουμε το πλάτος του ναού, το οποίο είναι 13,35 μέτρα, όχι όμως και το μήκος του, καθώς ο ναός επεκτείνεται κάτω από την πλατεία.

Με τα στοιχεία που διαθέτουμε μέχρι σήμερα και τις πληροφορίες που αντλούμε από το ανασκαμμένο τμήμα της κάτοψης του ναού, επιχειρήθηκε η γραφική αναπαράσταση της μορφής του, όπως αυτή ήταν στη ρωμαϊκή εποχή, και φυσικά με αρκετές παραδοχές, καθώς η ανασκαφή του μνημείου δεν έχει ολοκληρωθεί(7).

■ Ο ναός

Ο ναός είναι εν παραστάσει, περίτερος, εξάστυλος. Δεν γνωρίζουμε τον αριθμό των κιόνων στις μακριές όψεις καθώς είναι άγνωστο ακόμη το συνολικό μήκος του. Το καθαρό ύψος των κιόνων

3

4

ξεπερνά τα 7 μέτρα, ενώ το συνολικό ύψος του ναού έφθανε τα 14 μέτρα.

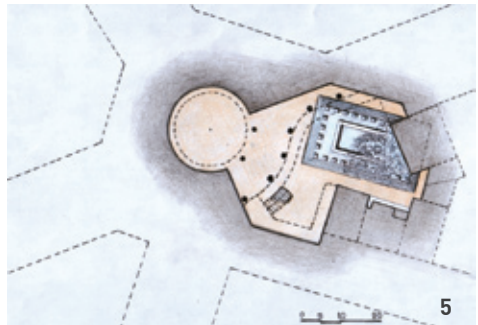
Η ανασύνθεση του ναού, όπως ήδη αναφέρθηκε πραγματοποιήθηκε στον 1ο μ.Χ. αιώνα. Το ένα από τα δύο μνημεία από τα οποία μεταφέρθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη στη Θεσσαλονίκη, χρονολογείται με βάση τα στυλιστικά στοιχεία, στο τέλος του 6ου π.Χ. αιώνα. Το δεύτερο μνημείο χρονολογείται στις αρχές του 5ου π.Χ. αιώνα.

Η αποσπασματική αποκάλυψη του αρχαϊκού της Θεσσαλονίκης, η κάλυψη σημαντικού τμήματός του από την πλατεία Αντιγονιδών και η μη απαλλοτρίωση του οικοπέδου, που καθιστούν, προς το παρόν, αδύνατη την αναστήλωσή του "in situ", οδήγησαν το 1966 στην απόφαση ταυτισμένα αρχιτεκτονικά μέλη του να εκτεθούν στο αρχαιολογικό μουσείο της Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο της επανέκθεσής του, με τέτοιο τρόπο ώστε ο επισκέπτης να τα αντιλαμβάνεται με συνθήκες όσο γίνεται πιο κοντινές σε αυτές που τα αντιλαμβάνονταν ο αρχαίος επισκέπτης του ναού.

Με βάση αυτό το σκεπτικό, επιχειρήθηκε(8), μέσα στην περιορισμένων διαστάσεων αίθουσα του μουσείου, ένα είδος μερικής αποκατάστασης του ανατολικού τμήματος ναού, το οποίο ταυτίζεται με το ανασκαμμένο τμήμα του, χρησιμοποιώντας τα αυθεντικά αρχιτεκτονικά μέλη και μικρές κλιμακας ανακατασκευές. Αυτός ο τρόπος έκθεσης, παρόλο που αναδεικνύει ως ένα βαθμό τις αξίες του μνημείου, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αναστήλωσή του, η οποία προϋποθέτει την ανάδειξη του μνημείου μέσα στο ίδιο του το περιβάλλον. Γι' αυτό και προτάθηκε ως προσωρινή λύση, έως ότου ολοκληρωθεί η ανασκαφή του και πραγματοποιηθεί η ανάδειξη και η αναστήλωσή του "in situ", όπως επιβάλλουν οι Διεθνείς Χάρτες για την αποκατάσταση των Μνημείων.

■ Η πρωτοβουλία για αναστήλωση

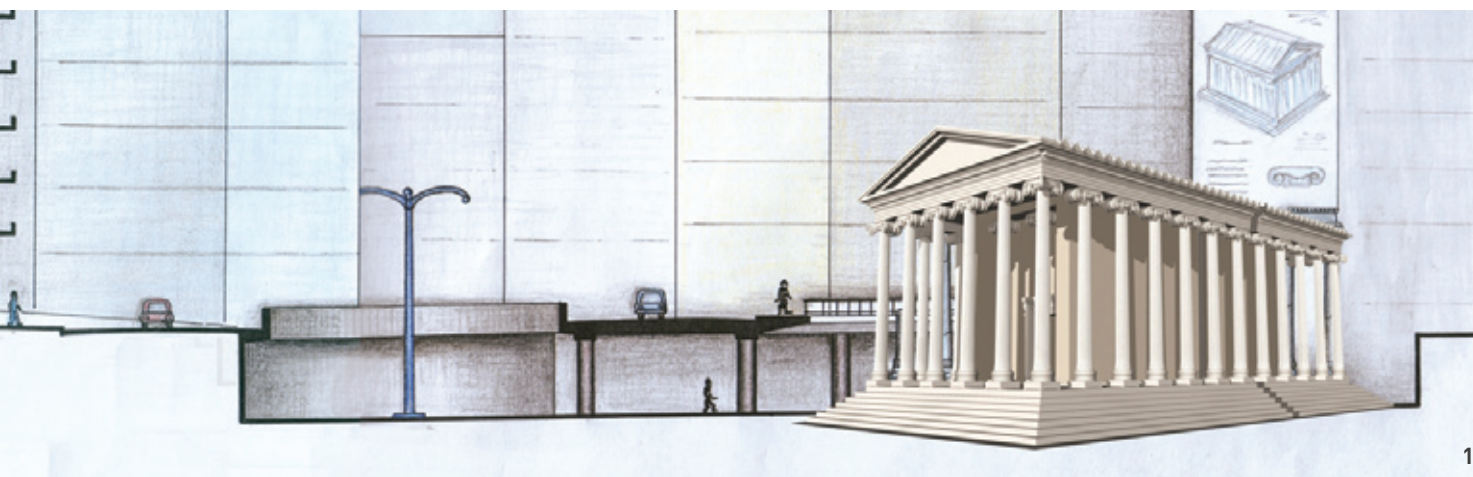
Οι σκέψεις αυτές, σε συνδυασμό με τη μοναδικότητα του μνημείου, οδήγησαν στην πρωτοβουλία, από πλευράς Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ., να γίνει έρευνα εάν υπάρχει η δυνατότητα να ολοκληρωθεί η αποκάλυψη του ναού και να πραγματοποιηθεί η αναστήλωση.

5

6

1

ποιηθεί η αναστήλωσή του χωρίς να θιγεί καθόλου η λειτουργία της πλατείας Αντιγονιδών.

Αποτέλεσμα αυτής της έρευνας ήταν η σχεδιαστική πρόταση, σύμφωνα με την οποία η πλατεία Αντιγονιδών διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα, το σημερινό και το αρχαίο. Μικρό τμήμα της οδού Διοικητηρίου και της πλατείας Αντιγονιδών μπορεί να διαμορφωθεί σε αερογέφυρα για να δοθεί η δυνατότητα να παραμείνει ο ναός ορατός στο σύνολό του και να αναστηλωθεί. Στα σόκορα των όμορων στο υπό απαλλοτρίωση οικοπέδο πολυκατοικιών μπορούν να τοποθετηθούν γιγαντοαφίσες με πληροφόρηση για το μνημείο, η ολοκλήρωση της μορφής του οποίου, εκτός από την αναστήλωση, μπορεί να επιτυγχάνεται με ολογράμματα. Η λύση αυτή είναι άκρως ενδιαφέρουσα καθώς δίνεται η δυνατότητα στην καρδιά της ελληνιστικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής Θεσσαλονίκης να ξεπροβάλλει αναστηλωμένος ένας αρχαϊκός ναός, του οποίου οι διαστάσεις και οι αξίες μπορούν άνετα να ανταγωνιστούν το μέγεθος και το πλήθος των σύγχρονων πολυκατοικιών.

■ Οι... εναλλαγές των αποφάσεων

Η αρχική απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, λίγο μετά την ανασκαφή του μνημείου, το 2002, ήταν να απαλλοτριωθεί το οικόπεδο στο οποίο βρίσκεται και να προχωρήσει η ανάδειξή του. Αργότερα η απόφαση αυτή αναθεωρήθηκε και αποφασίσθηκε να διατηρηθεί στο υπόγειο της υπό ανέγερση πολυκατοικίας. Ο σχετικός φάκελος με τη μελέτη για την ανέγερση της πολυκατοικίας υποβλήθηκε και πάλι στο ΚΑΣ, με θετική εισήγηση της αρμόδιας Εφορείας.

Ωστόσο το 2007, μετά από κινητοποίηση φορέων της πόλης, στα μέλη του οποίου παρουσιάστηκε η πρόταση του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ., απέρριψε την πρόταση ανέγερσης πολυκατοικίας και εισηγήθηκε ομόφωνα την απαλλοτρίωση του οικοπέδου και την ανάδειξη του μνημείου "in situ". Σήμερα, δύο χρόνια μετά τη γνωμοδότηση του ΚΑΣ, η απαλλοτρίωση, η οποία αποτελεί την προϋπόθεση για τη διάσωση του μνημείου, δεν έχει προχωρήσει και υπάρχει ο κίνδυνος αυτό το μοναδικό για την πόλη μας μνημείο να καταχωθεί στα υπόγεια

πολυώροφου πάρκινγκ, γεγονός που όχι μόνο δεν αναδεικνύει τις αξίες του αλλά αποτελεί την πλήρη απαξίωσή του. Η μεγάλη ιστορική, αρχαιολογική και καλλιτεχνική αξία του αρχαϊκού ναού της Θεσσαλονίκης και οι ιδιαιτερότητές του επιβάλλουν να τύχει ιδιαίτερης μεταχείρισης για να μην έχει την τύχη τόσων άλλων μνημείων τα οποία σκεπάστηκαν από τόνους μπετόν. Η Θεσσαλονίκη με την πλούσια ιστορία και το ένδοξο παρελθόν, έχει καταντήσει μία πόλη εξαιρετικά φτωχή σε μνημεία. Δεν πρέπει να γίνει φτωχότερη με το θάψιμο ενός ακόμη μνημείου της, για τη διάσωση του οποίου το οικονομικό κόστος είναι πολύ μικρό και το κοινωνικό κόστος ανύπαρκτο σε σχέση με το παράδειγμα της Λάρισας, η οποία κατεδάφισε κατοικημένες πολυκατοικίες για την αποκάλυψη του αρχαίου θεάτρου της. Η Θεσσαλονίκη, η σημαντικότερη πόλη της Βόρειας Ελλάδας και των Βαλκανίων έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση, κατά το πρότυπο της Λάρισας, να διεκδικήσει τη σωτηρία αυτού του μνημείου και την ένταξή του σε ευρωπαϊκά ή εθνικά προγράμματα.

■ Τελευταία εξέλιξη

Μετά από τη σύνταξη και την παράδοση για δημοσίευση αυτού του άρθρου συνήλθε στις 06-05-2009 η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων του ΥΠ.Π.Ο., η οποία έκρινε ότι δε συντρέχουν λόγοι ανάκλησης της γνωμοδότησης του ΚΑΣ σύμφωνα με την οποία το οικόπεδο απαλλοτριώνεται ή εξαγοράζεται απευθείας «με σκοπό την προστασία και τη μελλοντική ανάδειξη του μνημείου και την απόδοσή του στο ευρύτερο κοινό. Επιπροσθέτως, η ανάδειξη του μνημείου να συνοδεύεται από λειτουργίες στο άμεσο περιβάλλον του (πωλητήριο, αναψυκτήριο) που θα επιτρέπουν τη διαρκή ανθρώπινη παρουσία, την επισκεψιμότητα του μνημείου και την προστασία του». Η εξέλιξη αυτή αποτελεί ένα σημαντικό βήμα για τη διάσωση του αρχαϊκού ναού, όμως, καθώς τόσο το ΚΑΣ όσο και η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων είναι όργανα γνωμοδοτικά, η διάσωση του μνημείου θα επιτευχθεί οριστικά όταν ο Υπουργός Πολιτισμού υπογράψει την απόφαση για την απαλλοτρίωση του οικοπέδου.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Δ. Γραμμένος – Γ. Κνιθάκης, Κατάλογος των αρχιτεκτονικών μελών του μουσείου Θεσσαλονίκης (1994), 21-33, αρ. 1-29. Γ. Δεσπίνης – Θ. Στεφανίδου-Τιβέριου – Ε. Βουτυράς, Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης I (1997) 13 κ.ε. αριθ.1-3.
2. Γ. Μπακαλάκης, «Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη», Αρχαία Μακεδονία III (1983), 33-34. Γ. Μπακαλάκης, ΑΕ 1953-54, Μέρος Α', 221-229. Γ. Bakalakis, Therme-Thessaloniki, Antk 1. BeiH (1963), 30-34.
3. Α. Τασιά – Ζ. Λόλα – Ο. Πελέκης, ΑΕΜΘ 14, 2000, 227-241.
4. Γ. Καραδέδος, «Ο περιπλανώμενος υστεροαρχαϊκός ναός της Θεσσαλονίκης. Πρώτες εκτιμήσεις για την αρχιτεκτονική του», ΑΕΜΘ 20, 2006, 319-331.
5. Ε. Βουτυράς, «Η λατρεία της Αφροδίτης στην περιοχή του Θερμαίου Κόλπου», Αρχαία Μακεδονία VI (1999) τομ. 2, 1333 κ.ε.
6. Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, Ρωμαϊκή Αρχαιολογία I 49,4.
7. Γ. Καραδέδος, ό.π., 324 κ.ε.
8. Γ. Καραδέδος, «Ο περιπλανώμενος υστεροαρχαϊκός ναός της Θεσσαλονίκης. Μουσειολογική παρουσίαση των αρχιτεκτονικών μελών – Προοπτικές», ΑΕΜΘ 20, 2006, 334-339. ■

ΕΙΚΟΝΕΣ

1. Τομή κατά μήκος της Πλατείας Αντιγονιδών. Πρόταση ολοκλήρωσης της μορφής του αναστηλωμένου ναού με χρήση ολογράμματος.
2. Τα αγάλματα που βρέθηκαν στον υστεροαρχαϊκό ναό της Θεσσαλονίκης.
3. Γενική άποψη της ανασκαφής στο οικόπεδο στη διασταύρωση των οδών Κρυστάλλη και Διοικητηρίου (Αρχείο Α. Τασιά).
4. Γενική άποψη της Πλατείας Αντιγονιδών. Επάνω δεξιά διακρίνεται το κενό οικόπεδο όπου αποκαλύφθηκε ο ναός.
5. Κάτοψη της Πλατείας Αντιγονιδών στο επίπεδο της ρωμαϊκής εποχής. Πρόταση αποκάλυψης και αναστήλωσης του ναού.
6. Κάτοψη της πλατείας Αντιγονιδών. Υπάρχουσα κατάσταση. Με κόκκινη γραμμή δηλώνονται οι μικρομετακινήσεις που απαιτούνται για την αποκάλυψη του ναού χωρίς να θιγεί η λειτουργία της πλατείας.
7. Βάσεις κιόνων: α. Σαμιακού τύπου, από το μνημείο του τέλους του 6ου π.Χ. αιώνα και β. Εφesiaκού τύπου από το μνημείο των αρχών του 5ου π.Χ. αιώνα.
8. Λεοντοκέφαλη υδροροή από τη σίμη του ναού.
9. Γενική άποψη της αίθουσας του μουσείου με τα εκθέματα του ναού.

7a

8a

7b

8b

9